

บทที่ 6

สรุปอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

“หลวงพระบางเมืองที่อยู่ในจินตนาการแห่งอดีต”

พระพุทธศาสนาในสปป.ลาวเป็นศาสนาที่มีความมั่นคง สามารถดำรงอยู่ได้ เนื่องจากมีการปรับตัว มีความยืดหยุ่นผ่านประสบการณ์ของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคมอย่างรุนแรงในประเทศ พิสูจน์ตัวเองจนกลายเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรม และเอกลักษณ์ของความเป็นชนชาติลาว “พระพุทธศาสนาตัดแยกออกจากชาติไม่ได้ และพระสงฆ์สามเณรลาวก็ตัดแยกจากญาติโยมลาวบรรดาเฝ้าไม่ได้” พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของประชาชน และพระสงฆ์เองก็มีความใกล้ชิดและมีผลต่อความคิด ความเชื่อของประชาชนเป็นอย่างมาก รัฐบาลเล็งเห็นความสำคัญนี้จึงได้ให้การอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาและมีการตั้งวิทยาลัยสงฆ์ที่กรุงเวียงจันทน์ ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนามีส่วนสำคัญที่ช่วยให้พรรคประชาชนปฏิวัติลาวและรัฐบาลใหม่ประสบความสำเร็จและมีความมั่นคงในการเมืองการปกครอง เพราะพระพุทธศาสนามีความสำคัญและสัมพันธ์กับการจัดระเบียบของสังคมลาวอย่างลึกซึ้ง

จากผลการวิจัยดังกล่าวในบทที่ 4 และบทที่ 5 จึงสรุปสาระสำคัญตามวัตถุประสงค์ที่ศึกษาได้ดังนี้

1. ปัจจัยที่มีผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวในยุคโลกาภิวัตน์

1.1 ความก้าวหน้าของระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ ในปลายศตวรรษที่ 20 การปฏิวัติคอมพิวเตอร์ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงด้านเทคโนโลยีสารสนเทศทำให้ข้อมูลข่าวสารแพร่กระจายอย่างมากและรวดเร็วในโลกยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งส่งผลกระทบต่อพระพุทธศาสนาของสปป.ลาว กล่าวคือ พุทธศาสนิกชนลาวสามารถรับข้อมูลข่าวสารจากจากสื่อต่าง ๆ ซึ่งสามารถเข้าถึงได้ง่ายและเพิ่มจำนวนการเข้าถึงกลุ่มคนรุ่นใหม่มากขึ้นเรื่อย ๆ โดยไม่จำกัดเวลาและสถานที่ในการเผยแพร่เพื่อศึกษาพระธรรมคำสอนของพุทธศาสนาได้ตลอดเวลา ซึ่งเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม ความก้าวหน้าของระบบเทคโนโลยีสารสนเทศอาจจะทำให้เข้าถึงข้อมูลที่ไม่เหมาะสมที่ส่งผลกระทบต่อจริยธรรม ศีลธรรมอันดีของพระสงฆ์ได้ ดังนั้นการยึดมั่นในระเบียบวินัยสงฆ์อย่างเคร่งครัดจึงเป็นสิ่งจำเป็นในการรักษาสถาบันพระพุทธศาสนาของสปป.ลาวไว้ได้

1.2 กระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยม เป็นปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางพระพุทธศาสนาในการที่จะรักษาขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมท้องถิ่นอันดีงามไว้ เนื่องจากในยุคโลกาภิวัตน์ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีส่งผลให้เกิดการหลั่งไหลของการลงทุนจากต่างชาติ การเชื่อมโยงและการพึ่งพาระหว่างกัน ถ้าโหมเข้ามาในสปป.ลาวอย่าง

ต่อเนื่องเพิ่มมากขึ้น ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมที่กระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยมนี้กลายเป็นปัจจัยที่อาจจะทำลาย วัฒนธรรมท้องถิ่นโดยการทำให้วัฒนธรรมกลายเป็นสินค้าในเชิงพาณิชย์ ซึ่งทำให้การเคารพและความเข้าใจถึง คุณค่าของวัฒนธรรมนั้นลดลงไป รวมถึงส่งผลต่อความสัมพันธ์ดั้งเดิมระหว่างพระพุทธศาสนาและคนในชุมชนซึ่ง เป็นค่านิยมที่สั่งสมกันมาแต่ในอดีต ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของผู้เชี่ยวชาญด้านวัฒนธรรมของยูเนสโกที่เห็นว่า วัฒนธรรมและวิถีการดำรงชีวิตของคนลาวในหลวงพระบางกำลังเลือนหายไป⁶⁹

1.3 การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและโครงสร้างบริหารของสถาบันพระพุทธศาสนา ทำให้สถาบัน พระพุทธศาสนามีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นเอกภาพตั้งแต่ศูนย์กลางจนถึงท้องถิ่นระดับล่าง และสอดคล้อง กับลัทธิคอมมิวนิสต์ของสปป.ลาว ซึ่งจะทำให้สถาบันพระพุทธศาสนาสามารถปฏิบัติงานร่วมกับเจ้าหน้าที่ของ รัฐบาลลาวได้โดยใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการจัดการปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน

2. การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ที่ได้รับผลกระทบจากพระพุทธศาสนาใน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

2.1 อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทางสังคม การที่หลวงพระบางได้รับการ ประกาศเป็นเมืองมรดกโลกทางวัฒนธรรมและสถาปัตยกรรม และอิทธิพลของระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยมทำ อีกทั้งรัฐบาลลาวสนับสนุนและกระตุ้นด้านการท่องเที่ยวเพื่อเพิ่มรายได้ให้ประเทศจึงให้เกิดอุตสาหกรรม การท่องเที่ยว ส่งผลต่อโครงสร้างทางสังคมอย่างมีนัยยะสำคัญ โดยโครงสร้างประชากรในหลวงพระบางมีการ เปลี่ยนแปลงไป เจ้าของที่ดินและอาคารบ้านเรือนได้ย้ายออกไปนอกเมือง คนนอกพื้นที่เข้ามาอาศัย ทำงานด้าน บริการการท่องเที่ยว ความสัมพันธ์ดั้งเดิมระหว่างวัดและชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงไป

นอกจากนี้ ผลการวิจัยยังพบว่ามีความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญด้านภูมิทัศน์เชิงกายภาพในเรื่องการจัดการ มรดกโลกด้านสถาปัตยกรรม และด้านคุณค่าของวัฒนธรรมท้องถิ่นที่นักท่องเที่ยวไม่เคารพคุณค่าของวัฒนธรรม ท้องถิ่น เช่น พิธีการตักบาตรข้าวเหนียวของคนลาวหลวงพระบาง

2.2 การปรับบทบาททางสังคมของพระสงฆ์ในชุมชนท้องถิ่นลาว พระสงฆ์ลาวนอกจากเป็นผู้ปฏิบัติ ธรรมและเผยแพร่คำสอนของพระพุทธศาสนาให้ดียิ่งขึ้นแล้ว ในยุคโลกาภิวัตน์นี้ พระสงฆ์ยังมีการปรับบทบาท หน้าที่ในการแก้ไขปัญหาทางสังคมเพื่อทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งมากขึ้น

2.3 ปฏิภิกิริยาของชุมชนท้องถิ่นกับกระแสโลกาภิวัตน์ ชุมชนท้องถิ่นในหลวงพระบางรับรู้ถึงการ เปลี่ยนแปลงจากผลกระทบจากวัฒนธรรมตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามาในยุคโลกาภิวัตน์ซึ่งส่งผลต่อการดำรงชีวิตทำ

⁶⁹ Valadimir Jankélévitch, « L'Irréversible et la Nostalgie ». Paris : Flammarion, coll. Champs, 1983.

ให้เกิดปฏิกิริยาแข่งขันต่อกระแสโลกาภิวัตน์ของกลุ่มอนุรักษ์ในการปกป้องคุณค่าวัฒนธรรมท้องถิ่นของตนไว้เพื่อไม่ให้ถูกกลืนโดยวัฒนธรรมต่างชาติอื่น

ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยเห็นว่า พระพุทธศาสนาในสปป.ลาว ควรมียุทธศาสตร์และแผนพัฒนาอย่างบูรณาการทั้งเชิงกว้างและเชิงลึก โดยประสานความร่วมมือในทุกภาคส่วนที่มีส่วนได้ส่วนเสียเพื่อดำเนินงานในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. การจัดการพื้นที่มรดกโลก เป็นข้อเสนอแนะในการจัดการพื้นที่มรดกโลกที่หลวงพระบางในเชิงนโยบาย โดยยูเนสโกพยายามอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่หลวงพระบางไว้โดยยกตัวอย่างการจัดการด้านพื้นที่และด้านวัฒนธรรมในพื้นที่มรดกโลกตามแห่งต่าง ๆ ของโลกโดยเฉพาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไว้ เช่น พระบรมมหาราชาธิราชบุรีพุทธโธ (Borobudur) อุทยานประวัติศาสตร์เมืองเก่าสุโขทัยและอยุธยา เป็นต้น ซึ่งเป็นแหล่งมรดกทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สำคัญ การบริหารจัดการพื้นที่มรดกโลกในพื้นที่ดังที่ได้กล่าวมาจัดการได้สะดวกกว่าในหลวงพระบางเนื่องจากหลวงพระบางเป็นพื้นที่ทับซ้อนของเขตอนุรักษ์มรดกโลกกับพื้นที่ที่เป็นเมืองที่มีผู้คนอาศัยอยู่ด้วยในปัจจุบัน ที่เป็นการผสมผสานของสถาปัตยกรรม อาคารบ้านเรือน วัดวาอาราม และวัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตผู้คนที่เป็นมรดกโลกที่จับต้องไม่ได้ (intangible world heritage) อีกทั้งรัฐบาลสปป.ลาวเล็งเห็นว่าหลวงพระบางเป็นมรดกของชาติและของโลกที่มีคุณค่าอย่างแท้จริง ไม่เพียงต้องการให้หลวงพระบางเป็นเพียงแค่อัฒนาของการท่องเที่ยวในระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเท่านั้น และรัฐบาลสปป.ลาวควรมีการจัดการที่ดีที่ให้ชุมชนท้องถิ่นหรือภาคประชาสังคม (civil society) เข้ามาร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมอนุรักษ์วิถีชีวิต วัฒนธรรมประเพณีของชุมชนที่ชุมชนสร้างขึ้นมาจากประวัติศาสตร์ของชุมชนนั่นเอง อีกทั้งรัฐบาลสปป.ลาวต้องคำนึงถึงพื้นที่หรือแหล่งทำมาหากินของคนหลวงพระบางเอง และคนในชุมชนอื่นที่อพยพเข้ามา ต้องสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างวัดกับชุมชนท้องถิ่นให้อยู่ร่วมกันบนพื้นฐานของการอนุรักษ์คุณค่าทางวัฒนธรรมประเพณีอันดีร่วมกันอย่างยั่งยืนบนพื้นฐาน “เมืองอยู่ได้ คนอยู่ได้” เนื่องจากพื้นที่ของเขตอนุรักษ์ทับซ้อนกันดังที่ได้กล่าวมาแล้ว สิ่งที่น่าเป็นห่วงคืออย่าให้กลายเป็นลักษณะของ “เมืองเก่า” ที่เป็นมรดกโลกเลื่อนหายหรือถูกกลืนไปกับ “เมืองใหม่” ที่เป็นอิทธิพลของกระแสบริโภคนิยมในยุคโลกาภิวัตน์ ต้องสร้างความสมดุลให้กับสังคม โดยคนหลวงพระบางในฐานะที่เป็นพลเมืองต้องมีส่วนร่วมในการรับผิดชอบต่อสังคม จัดการและดำเนินการสิ่งที่เป็นสาธารณะ (มรดก) ร่วมกันโดยให้มีพื้นที่สาธารณะเพื่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์กันระหว่างสังคม ระหว่างชุมชนกับวัด เชื่อมโยงระหว่างชุมชนที่เป็นสังคมพหุวัฒนธรรมเพื่อนำไปสู่กระบวนการทางสังคม สร้างความเป็นท้องถิ่นนิยมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและประชาสังคมในกำหนดวิถีชีวิตที่มีผลต่อชีวิตของคนในชุมชนเพื่อสร้างชุมชนทางวัฒนธรรมของหลวงพระบางให้เข้มแข็ง

สังคมและวัฒนธรรมของสปป.ลาวจึงมีพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและประสานประชาชนลาวเข้าไว้ด้วยกัน เป็นแบบแผนในการประพฤติปฏิบัติตัวและในการดำเนินชีวิต รวมถึงเป็นศูนย์รวมจิตใจของประชาชนลาว อีกทั้งพระสงฆ์ยังได้รับการเคารพยกย่องให้เป็นศูนย์รวมทางจิตใจ เป็นผู้นำ มีการปรับบทบาทของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม และทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนลาวห่างเหินจากกิจกรรมทางพุทธศาสนา การตักบาตร เข้าวัดทำบุญเหมือนเช่นในอดีต พระสงฆ์ลาวจึงต้องมีบทบาทที่สำคัญที่ต้องประยุกต์ใช้ระบบเทคโนโลยีสารสนเทศในการเผยแพร่พระพุทธศาสนาให้สอดคล้องกับยุคสมัยปัจจุบัน

สิ่งที่น่าสนใจคือการสูญเสียวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมของสปป.ลาวนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่รุนแรงจนอาจนำไปสู่การล่มสลายของสังคมดั้งเดิม เนื่องจากความเปราะบาง และความไม่ต่อเนื่องของสังคมนั้น ๆ รวมถึงการไม่ตระหนักถึง และการสูญเสียของประเพณีและค่านิยมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา อีกทั้งปัญหาของการถ่ายทอดวัฒนธรรม ซึ่งจำเป็นต้องมีวิธีการการถ่ายทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมจากรุ่นสู่รุ่นอย่างราบรื่น หากการถ่ายทอดวัฒนธรรมซึ่งเป็นหัวใจของการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมประเพณีในสังคมนั้นประสบกับปัญหาท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็วอาจทำให้สูญเสียวัฒนธรรมดั้งเดิมที่เคยดำรงอยู่ได้ ดังนั้น การสร้างวัฒนธรรมพลเมืองโดยผ่านการให้การศึกษาและการทำให้เห็นถึงคุณค่าของวัฒนธรรมของคนรุ่นใหม่จะเป็นปัจจัยที่ส่งผลต่อการสืบทอดทางวัฒนธรรมจากรุ่นสู่รุ่นเพื่อให้พระพุทธศาสนาในสปป.ลาวคงสภาพดั้งเดิมต่อไปหรือมีการผสมผสานทางวัฒนธรรมอย่างเหมาะสมต่อไป

การสูญเสียวัฒนธรรมประเพณีดั้งเดิมกลายเป็นสิ่งที่สปป.ลาวกำลังเผชิญจากความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีสารสนเทศในยุคโลกาภิวัตน์ โบรมิสลอร์ มาลินาวสกี และโคลด เลวี-สเตร้าส์ นักวิชาการด้านสังคมวิทยาได้ตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่รุนแรงจนอาจนำไปสู่การล่มสลายของสังคมดั้งเดิม เนื่องจากความเปราะบาง และความไม่ต่อเนื่องของสังคมนั้น ๆ รวมถึงการไม่ตระหนักถึง และการสูญเสียของประเพณีและค่านิยมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา อีกทั้งวิกฤตของการถ่ายทอดวัฒนธรรม⁷⁰ ซึ่งเลวี-สเตร้าส์ได้เน้นย้ำถึงวิธีการการถ่ายทอดวัฒนธรรมดั้งเดิมจากรุ่นสู่รุ่นอย่างราบรื่น⁷¹ หากการถ่ายทอดวัฒนธรรมซึ่งเป็นหัวใจของการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมประเพณีในสังคมนั้นประสบกับปัญหาท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างรวดเร็วอาจทำให้สูญเสียวัฒนธรรมดั้งเดิมที่เคยดำรงอยู่ได้

2. การสร้างวัฒนธรรมพลเมือง (civic culture) ของจิตสำนึกร่วมกันในสังคม อาจจะเป็นคำตอบของการถ่ายทอดวัฒนธรรมที่โคลด เลวี-สเตร้าส์ได้เน้นย้ำนั้นจะเป็นกลไกที่สำคัญในการขับเคลื่อนและพัฒนาชุมชนให้เจริญก้าวหน้าอย่างยั่งยืนโดยมีพื้นฐานที่สำคัญ 3 ประการคือ *เคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์* *เคารพสิทธิ*

⁷⁰ David Berliner, *op cit*, p. 90.

⁷¹ Claude Lévi-Strauss, « Les sociétés primitives », (Paris : Robert Laffont, 1975), quoted in David Berliner, *ibid*, p. 100.

เสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม และรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่นและสังคม⁷² การสร้างวัฒนธรรมพลเมืองในสังคมคือการปลูกจิตสำนึกรับผิดชอบร่วมกันในสังคมตั้งแต่วัยเด็ก ในประเทศที่พัฒนาแล้วมีความคิดในการสร้างวัฒนธรรมพลเมืองของคนในรัฐให้เป็นกลไกที่สำคัญในการขับเคลื่อนสังคมหรือประเทศบนรากฐานความคิดว่า “ชุมชนหรือสังคมหรือประเทศใดที่มีประชาชนอาศัยอยู่ร่วมกันเป็นพลเมืองของประเทศนั้น ๆ จะสามารถพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้อย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ” ซึ่งผ่านกระบวนการทางการศึกษาโดยบรรจุวิชาที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่พลเมืองไว้ เช่น ในสิงคโปร์มีวิชาบุคลิกลักษณะและการศึกษาการเป็นพลเมือง (Character and Citizenship Education) เพื่อปลูกฝังให้เด็กมีจิตใจเป็นพลเมือง ระวังตนเองให้มีความซื่อสัตย์ สุจริตโดยยึดหลักจริยธรรม รักษาความสัมพันธ์ในทางที่ดี เคารพซึ่งกันและกัน ภูมิใจและหวงแหนอัตลักษณ์และวัฒนธรรมของชาติ และมีความรู้สึกเป็นเจ้าของและรับผิดชอบต่อแก้ไขปัญหาของชุมชนและประเทศร่วมกัน

จากงานวิจัยพบว่ามีคนลาวที่ท้องถิ่นส่วนหนึ่งที่ต้องการอนุรักษ์คุณค่าของวัฒนธรรมการตักบาตรข้าวเหนียวนี้ได้เคลื่อนไหวทางสังคมโดยมีการรณรงค์ให้คนลาวหลวงพระบางหวงแหนวัฒนธรรมของชาติและรณรงค์ให้นักท่องเที่ยวต่างชาติเคารพความสงบเงียบในขณะการตักบาตร จนถึงมีการก่อตั้งศูนย์วัฒนธรรมเพื่อการสืบทอดในหลวงพระบาง อีกทั้งมีโครงการแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมกับต่างประเทศ และสมาคมด้านศิลปวัฒนธรรมต่าง ๆ เพื่อสร้างให้หลวงพระบางเป็นศูนย์กลางของการอนุรักษ์และการสืบทอดทางวัฒนธรรมที่สำคัญในท้องถิ่น การนำเอาปัญหาในเรื่องการสูญเสียคุณค่าทางวัฒนธรรมมาให้เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้กระบวนการความสัมพันธ์ในสังคม รู้จักคิดแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ การปฏิบัติตนให้มีจิตสำนึกของความเป็นผู้เสียสละประโยชน์ส่วนตนเพื่อส่วนรวม สอนให้รู้จักหน้าที่ของตนเองในการธำรงรักษาวัฒนธรรมของชาติให้คงอยู่ และสืบทอดต่อไปได้ ดังที่ได้กล่าวมาเป็นกระบวนการวัฒนธรรมพลเมืองที่จะเกิดขึ้น กล่าวคือเกิดจากสภาพหรือสถานการณ์จริงที่ทำให้คนได้เกิดการเรียนรู้และตระหนักถึงความรับผิดชอบต่อปัญหาสังคมร่วมกันเพื่อสร้างกระบวนการวิถีคิด (mindset) โดยผ่านกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (socialisation) จากครอบครัว โรงเรียนและวัด อีกทั้งคนลาวทั้งคนรุ่นก่อนและคนรุ่นใหม่ยังแสดงความเห็นว่าวัฒนธรรมจารีตประเพณีไม่ได้เปลี่ยนแปลงหรือสูญหายไปไหนท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ คนลาวยังคงปฏิบัติตามจารีตโบราณ “ฮึดสืบสอง-คองสืบสี่” ซึ่งเป็นประเพณีการทำบุญตามเดือนต่าง ๆ ทั้งสืบสองเดือนตามคติความเชื่อทางศาสนาพุทธ และครรลองสืบสี่ซึ่งเป็นข้อกำหนดหรือแนวทางปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน ความศรัทธาของคนลาวในเมืองหลวงพระบางยังคงมีต่อพระพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่น มีกระแสสังคมที่ต้องการให้ชาวหลวงพระบางอนุรักษ์วัฒนธรรม จารีตประเพณี และกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาให้คงไว้ และรักษามรดกทางวัฒนธรรมนี้ให้สืบทอดไปยังอนุชนรุ่นหลังต่อไป

⁷² 1. เคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หมายถึงมนุษย์ทุกคนที่เกิดมามีคุณค่าเท่าเทียมกันมีอาจล่วงละเมิดได้ การมีอิสรภาพและความเสมอภาค การยอมรับในเกียรติภูมิของแต่ละบุคคล โดยไม่คำนึงถึงสถานภาพทางสังคม ยอมรับในความแตกต่างของทุกคน 2. เคารพสิทธิ เสรีภาพ และกฎกติกาของสังคมที่เป็นธรรม หมายถึงการให้ความสำคัญต่อสิทธิ เสรีภาพ การมีกติกาที่วางอยู่บนความยุติธรรมและชอบธรรม มีหลักนิติรัฐในการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพมิให้ถูกละเมิด และ 3. รับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่นและสังคม หมายถึงการตระหนักถึงบทบาทหน้าที่ของความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ที่มุ่งเน้นเนื้อหาที่มีคุณลักษณะสำคัญในหน้าที่ของความรับผิดชอบต่อตนเองต่อสังคม การดำรงตนเป็นประโยชน์ต่อสังคม ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ใช้สติปัญญาในการแก้ไขปัญหาด้วยเหตุและผล